

УДК 811.111'373.612.2.

Костенко В. Г., Сологор І. М.**ВДНЗУ «Українська медична стоматологічна академія», м. Полтава
ОСОБЛИВОСТІ МЕТАФОРИЗАЦІЇ ТЕРМІНІВ МЕДИЦИНИ
В ПУБЛІЦИСТИЦІ Оксани ЗАБУЖКО**

Стаття присвячена аналізу використання термінів, запозичених зі сфери медицини, як засобів вторинної номінації, що мають значний асоціативний потенціал, у збірці публіцистики української письменниці Оксани Забужко «І знов я влізаю в танк ...». Повторюваність певних метафоричних моделей (хвороба – діагноз – лікування) сприяє осмисленню та закріпленню уявлень читача про реальії політичного життя країни. Метафоризація термінів медицини в досліджуваному творі виступає потужним засобом впливу на систему цінностей і поглядів читача.

Ключові слова: публіцистика, метафора, медичний термін, концептосфера, медикалізація.

Статья посвящена анализу использования терминов, заимствованных из сферы медицины, как средств вторичной номинации, имеющих значительный ассоциативный потенциал, в сборнике публицистики украинской писательницы Оксаны Забужко «И снова я влезю в танк ...». Повторяемость определенных метафорических моделей (болезнь – диагноз – лечение) способствует осмыслению и закреплению представлений читателя о реалиях политической жизни страны. Метафоризация терминов медицины в исследуемом произведении выступает мощным средством воздействия на систему ценностей и взглядов читателя.

Ключевые слова: публицистика, метафора, медицинский термин, концептосфера, медицинализация.

The article is devoted to the analysis of the role of terms borrowed from the field of medicine as secondary nomination means possessing significant associative potential in the collection of essays, correspondence, and reportages of Ukrainian writer Oksana Zabuzhko "And again I enter the tank ...". Reiteration of particular metaphorical patterns (illness – diagnosis – treatment) contributes to the conceptualization of events and consolidation of the reader's views on the realities of the political life of the country. Metaphorization of medical terms through the Zabuzhko's pages can be described as powerful vivid means of influencing the reader's values and outlook.

Key words: journalism, metaphor, medical term, concept sphere, medicalization.

Письменницька публіцистика й есеїстика відігравала і продовжує відігравати неабияку роль у формуванні суспільної свідомості та становленні українського народу як політичної нації. Знані майстри слова, зокрема О. Гончар, І. Драч, П. Мовчан, Д. Павличко, Б. Олійник, В. Яворівський, аналізуючи важливі для соціуму політичні події, процеси, зробили значний внесок у розвиток національної самосвідомості українців. Саме публіцистичному дискурсу, в якому суб'єкту приписується найбільш еластична соціальна роль (виражати тією чи іншою мірою інтереси соціуму) належить домінантна роль у сучасному світі [1; 11]. Окрім цього, публіцистичний дискурс найшвидше реагує на зміни, що відбуваються в мові.

Однією з важливих функцій публіцистичного дискурсу є функція впливу, тобто автор не лише інформує про певне суспільно-політичне явище, а й «окреслює» напрям його сприйняття читачем, «підказує», як слід ставитися до предмета повідомлення і які висновки зробити. Французький соціолог і психолог

ХІХ Г. Ле Бон висловив думку про те, що натовп сприймає лише образи, а отже, лише вони здатні викликати певні реакції та стимулювати до певних дій [7].

З цією метою зазвичай використовують непрямі номінативні засоби та синтаксичні конструкції, які здатні опосередковано впливати на свідомість. Одним із таких вербальних засобів, що забезпечує сугестивний потенціал тексту, успішність комунікативного акту, відтворює індивідуально-авторську картину світу митця й увиразнює політичний, публіцистичний дискурс, є метафора. Насичуючи образами канву тексту, надаючи йому яскравості, метафора виступає засобом актуалізації уваги адресата; підкреслює позицію автора, а в політичному дискурсі, зафіксованому в засобах масової інформації, за словами В. Калько, виступає інструментом впливу, а то й маніпулювання свідомістю [4, с. 170].

Метою пропонованого дослідження було проаналізувати особливості використання термінів, запозичених зі сфери медицини, як засобів вторинної номінації, що мають значний асоціативний потенціал, у збірці публіцистики української письменниці Оксани Забужко «І знов я влізаю в танк ...», до якої ввійшли статті, есеї, інтерв'ю та спогади, написані й опубліковані в 2012-2016 рр. Ця збірка – «ексклюзивний репортаж із гарячих точок інформаційного фронту, де триває боротьба з забуттям і байдужістю, які мало не коштували нам держави» [6]. Усі тексти книги об'єднанні спільним мотивом, це — інформаційна війна Росії, її «імперськи налаштованої влади та громадськості проти України і проти інших країн і сил, які їм протистоять, намагаються протистояти або лише заважають» [6].

Однією з характерних рис сучасного суспільно-політичного дискурсу є метафоризація термінів галузі медицини [5; 8; 16; 17]. Проникнення в масову свідомість мови медицини та відповідного стилю мислення, медичних концепцій та уявлень про причини, форми перебігу і лікування хвороб, зростання залежності повсякденного життя й діяльності людей від медицини, закріплення медичних «ярликів» за деякими людськими властивостями або типами поведінки є проявами медикалізації – динамічного соціального процесу, завдяки якому деякі аспекти життя (соціальні чи «природні» явища), що традиційно не вважалися медичними, нині розглядаються як медичні, в термінах здоров'я – хвороби (відхилення від норми) [16; 17]. Значне поширення медичних визначень певних соціальних проблем дослідники пов'язують із раціоналізацією та секуляризацією суспільства, і, не в останню чергу, зі зростанням престижу медичної професії та значних досягнень у цій галузі [10, с. 258].

Вважається, що використання прийому метафоризації є ключовим у арсеналі риторичних засобів для створення образності й емоційності в публіцистичному мовленні [1 – 5; 11]. Теоретики когнітивної лінгвістики інтерпретують метафору як спосіб пізнання світу, репрезентант мовної картини світу, засіб вторинної номінації явищ дійсності, а точніше – “найпродуктивніший креативний засіб збагачення мови, вияв мовної економії, семіотичну закономірність, що виявляється у використанні знаків однієї концептуальної сфери на позначення іншої, схожої з нею в якомусь відношенні” [13, с. 326]. Концепт як інформаційна структура свідомості, що є структурованою сукупністю знань про об'єкт концептуалізації [13, с.261], має комплексну структуру і вербалізується через сукупність мовних засобів, так зване номінативне поле концепту. У структурі концепту вирізняють базові структурні компоненти різної когнітивної природи – інформаційний зміст та інтерпретаційне поле, чуттєвий образ, її описують як перелік когнітивних ознак, що належать кожному з цих структурних компонентів [13, с.113]. Когнітивний

образ може мати низку когнітивних ознак і є доволі суб'єктивним для кожного мовця (використовуючи певні когнітивні метафори, автор може створювати той чи інший образ). Для опису образного компонента концепту використовуємо теорією концептуальної метафори (запроваджена Дж. Лакоффом та М. Джонсоном), згідно з якою метафора є використанням знака однієї концептуальної сфери на позначення складника іншої. У запропонованому дослідженні ми спираємося на тлумачення метафори за Дж. Чартерісом-Блеком, за яким це лінгвістична репрезентація, яка є наслідком зміщення у використанні слова чи фрази з контексту чи сфери, в яких це слово чи ця фраза очікувано повинні вживатися, в інший контекст чи сферу, в яких їх уживання не очікується, внаслідок чого виникає семантичне напруження [2, с.21].

Ураховуючи нові підходи в тлумаченні метафори, намагатимемося дослідити наповнення твору О. Забужко засобами вторинної номінації, запозиченими зі сфери медицини, їхнє авторське переосмислення та визначення їхнього прагматичного потенціалу.

О. Забужко порівнює Україну з організмом – складною системою, метою якого є виживання і розвиток у складних турбулентних умовах: *«Я так само люблю свою країну – і не втомлююся дивуватися її непереборній вітальній силі»* [21, с.79]. *«Ознаки життя, що їх Україна подавала в останні десятиліття СРСР, в ретроспективі колись, напевно, виглядатимуть як розрізнені рефлекси паралітика ...»* [21, с.405]. *«... спочатку всього-то якимось нікчемним відсотком «народного тіла» - непотрібним Кримом, бридким Донбасом, - без якого їй [Україні]мовляв, буде зовсім не боляче, а навпаки, значно краще (і цифри наводилися – як те «мінус Донбас» зразу за всіма показниками поліпшить нам «температуру тіла»...»* [21, с.409]. *«... то Ленін із Троцьким (Інтернаціонал і «світова революція») – то Сталін (закриття кордонів і реставрація кріпацтва), – як систола - діастола: відкрились – закрились ...»* [21, с.167]. Метафора «суспільство як організм» пов'язана з еволюціонізмом Герберта Спенсера, який провів аналогію між спеціалізованими соціальними інститутами та частинами тіла людини. Оскільки суспільство – це організм, то на місто ця метафора поширюється автоматично, хоча ототожнення функціонування міст з організмом у літературі зафіксовано значно раніше [14]. Такі метафори знаходимо в досліджуваному творі: *«... місто [Донецьк] все-таки живе, б'ється якимось власним пульсом, котрого на відстані не вчути ...»* [21, с.228]. *«...в жодному разі не можна дозволяти таким містам [Маріуполь] занурюватися в депресію* [21, с.146].

Загалом, антропоморфні метафори вважаються найпродуктивнішими та найчастотнішими [9, с. 88]. Як зазначає А. П. Чудінов, «метафорична картина світу, яку створює людина, значною мірою антропоцентрична: як Бог створив людину за своєю подобою, так і людина метафорично створює (концептуалізує) політичну діяльність у вигляді певної подоби» [15, с. 23]. У відображенні політичних, культурних реалій авторка метафорично використовує назви явищ і процесів життєдіяльності людини. Суспільство як організм народжується, росте, час від часу його атакують різні інфекції та хвороби, але його здорові сили, імунітет, допомагають їх здолати: *«Тож Матриця [російська система пропаганди] 14 років суне по світу, як ніж крізь масло ... і фронт цієї війни проходить не по географічних кордонах, а через душу кожної людини, ось так просто: є імунітет – нема імунітету ...»* [21, с. 119]; *«Кіно, призначене не для роздрядування національних виразок, а для їх загоєння»* [21, с. 104].

Концептосфера ХВОРОБА виступає однією зі смислових домінант образної системи досліджуваного твору. Є велика кількість визначень поняття хвороби; найбільш конвенційним є визначення, запропоноване ВООЗ, за яким це – порушення нормальної життєдіяльності, адаптації до середовища проживання, функцій організму або його частин, зв'язків організму із зовнішнім середовищем, гомеостазу (сталості внутрішнього середовища організму), неможливість повністю здійснювати певні функції, зумовлене функціональними і (або) морфологічними (структурними) змінами внаслідок впливу ендогенних і (або) екзогенних факторів [20].

Образний компонент концепту ХВОРОБА є часто вживаним для увиразнення опису стану, в якому перебуває українське суспільство: «...Україна по-справжньому ще **не одужала**» [21,с.362]. Так, суспільно-політична і культурна ситуація в Україні, що розгорталася протягом її існування в СРСР, а також та, яка склалася напередодні розгортання війни на сході, визначається О. Забужко як **хвороблива, патологічна**: «Відповідно, як і перед Другою світовою, ми й далі не знаємо головного: того, яким чином у висліді «бомбардування мізків» (системного й довготривалого інформаційного «опромінення») маси цілком притомних людей можуть ... обертатись на «носорогів» (і чи всі індивіди можуть, чи все-таки не всі, а якщо не всі, то яка тут «**формула імунітету**», і яке має бути в соціумі співвідношення «**заражених**» і «**здорових**», щоб соціум не почав самознищуватись, - про це теж нічого не знаємо, соціологія масових **психопатій** поки що перебуває в до смішного зародковому стані...)» [21, с.24]; «... і те, що його репресовані-застаршені батьки ніколи не розповідали дітям, що ті «из бывших», [Л. Плющ] розцінював як **симптом** тої самої нашої «колективної **психотравми**», яку ще 1997 р. **продіагностував** у блискучому психоаналітичному есе «Тридцять чорний рік» [21, с. 316]; «А це ж історія не тільки літератури, а й наших УРСРівських політичних еліт, із яких походять нинішні. Всі історія нашої «**хвороби**» [21, с. 269]; «Але одночасно він [М. Ілленко] робить і децю важливіше, вже насправду будівничче з точки зору стратегій культурного виживання **хворого** народу...» [21, с.97].

Конкретні хвороби, що найчастіше характеризують стан суспільства, і в поодиноких випадках – окремих персон, – досить часто вживані метафори на сторінках досліджуваної книги, наприклад: «... Їх можна впізнати на око – недолюблені міста [...]. Простір, де на всьому лежить виразна тінь **анемії** – так, ніби колись із нього викачали всю кров, а натомість ввели – несумісну за групою» [21, с. 248]; «А така культурна **амнезія** ой як серйозно обеззброює народ перед довготривалим впливом культурного розтління!» [21, с. 42]; «... той самий неконтрольований, стаття за статтею, фонтан «класової ненависти», наче вибух за давнього **неврозу** ... [...]» [21, с.336].

Чимало суспільних проблем – хвороб – спричинено вірусами – носіями чужорідної інформації, збудниками хвороб: «... механізм відпрацьований: варто лише кинути в масу **вірус** ненависти до того, хто не «свій», і належним чином його розпалити» [21, с. 70]; «Ми говорили про історію й культуру, ... про невивчені уроки 20-го століття і **невбитий вірус** тоталітаризму в повітрі сьогоденної Європи ...» [21, с.359]; «Різниця в 7 -10 років тоді часто маркувала міжпоколіннєву прірву – між тими, хто встиг, і хто не встиг увібрати в кров сталінський «**вірус** страху» [21, с.299].

З метафорою «вірус» пов'язані три ситуаційні моделі – епідемія, інфекція і розмноження, і вірус є учасником кожної з них: «...неважко уявити собі яку-небудь **пандемію** безумства: наприклад, вістку, що в місті з'явилась чума, а запаси їхнього давньогрецького Таміфлю скінчились» [21, с.13]; «Удома звикаєш до постійних розмов про корумпованість політичного класу – і перестаєш помічати, що в сучасному світі ця хвороба давно набула **епідемічного характеру**» [21, с.60]; «...на один виявлений фейк вона [машина російської пропаганди] ... нехайно викидає вам десять, сто, тисячу нових, забиваючи числом, топлячи цілі країни **вірусними колоніями** своїх симулякрів ...» [21, с.120]; «...але треба ж хоч трохи розуміти, що політики – це, в моральному сенсі, така сама в нашому суспільстві «група ризику», як **ВІЛ-інфіковані**, і старатись по змозі «**локалізувати інфекцію**», замість ширити її на всі боки ...»[21, с.47].

Гострі та глибокі негативні суспільні тенденції авторка порівнює з ранами чи травмами: «Маріуполь [про події 2015 року] – взагалі мов **відкрита рана**» [146]; «Перша світова: вона завдала нації [Франції] настільки **глибокої травми**, що в 1939-му ніхто не хотів воювати знову» [21, с.387]; «Моя ідея, що в краплині одної приватної сексуальної драми можна, при правильній оптиці, розгледіти океан національної **травми**, – [...] – була ще чистим здогадом» [21, с.395]; «І люди прийшли – розуміється, менше ніж у Києві, [...] : це була публіка **пораненого міста**» [21, с.382].

Наступні приклади демонструють, що політичні та культурні реалії часто постають у метафоричній формі певних симптомів та проявів хворобливого стану: «... кібератака – [...] – це цілеспрямовано розігнаний флуд «чорної енергії», сеанс **копролалії**, як у хворих на **синдром Туретта**...» [21, с. 25]; «... «четвертий стан»: при якому люди продовжують нічого не розуміти, повторювати, **ехолалією**, останню почуту з телевізора фразу» [19]; «Чи був це тільки «**фантомний біль**» (т. зв. «травма другого покоління»), чи ще й «підігрів» од якихось, невидимих аутсайдеру місцевих реалій – судити не мені ...» [21, с.218]; «Війна – не зміна погоди. Вона тільки наслідок того «миру», що був. Довгих років **попереднього загноєння** – до **загрози зупинки серця**» [21, с.198].

Субконцепт ХВОРИЙ є одним зі складників номінативного поля концепту ХВОРОБА. Соціокультурний феномен розуміння ролі хворого був запропонований американським соціологом Толкоттом Парсонсом [19], відповідно до якого поняття «хворий» у найзагальніших рисах стосується людини, яка не може самостійно визначити свій стан здоров'я і подбати про одужання [18; 19] через дефіцит значного обсягу спеціалізованої інформації, досвіду і власну непрофесійність у сфері медицини. Так, українську владну верхівку, яка не лише не чинила спротиву агресивній експансії російської ідеології, масової культури, політтехнологій, а навіть сприяла цьому, авторка порівнює з хворим «... і **діагноз**, який я поставила ... цілому українському політикуму навзагал (без поділу, вперше, за «партійними кольорами»!) – відсутність державницького мислення та зневага до країни й народу, чийм політичним представником вважаєшся, - сам по собі мав би бути сигналом тривоги: це вже **симптоматика** таки повністю «**соціопатичної влади**» [21, с.24]. З пасивним хворим, який знає про серйозність свого стану, проте мало що робить для його поліпшення, порівнює О. Забужко сучасну європейську спільноту в її реакції на війну в Україні: «... і незлічені лакуни, котрими зяє європейська свідомість ... роблять її в моїх очах схожою на МРТ **склеротика**: ризик інсульту є загрозово високим» [21, с.213].

Для того, щоб призначити правильне лікування, важливо встановити правильний діагноз, лікарський висновок про стан хворого і суть хвороби, що ґрунтується на формальному віднесенні випадку до конкретної категорії із системи класифікації хвороб, передбачає вивчення природи проблем індивіда з метою вибору відповідних методів терапії. Тож, О. Забужко активно використовує асоціативний потенціал медичного терміна «діагноз»: *«Діагноз-бо всюди той самий: криза вартостей породжує кризу авторитетів ...»*[21,с.61]; *«Для мене це стало свого роду експериментально підтвердженням діагнозом загального стану, в якому країна опинилась на початку війни: цілковита функціональна неспроможність інституцій* [239]; *«Цій країні не потрібен мир, тому що вона не хоче жити. Ніхто в цілій російській літературі навіть близько не підступивсь до такого діагнозу...»* [21, с.286].

Отже, метафорика в публіцистиці, як і в художніх творах, відображає певну ментальну модель світосприйняття, індивідуально-авторську мовну картину митця. У процесі творчості авторська свідомість актуалізується в усіх елементах твору, при цьому розмежувати її суспільний та індивідуальний аспекти можна лише умоглядно. На сторінках публіцистичних творів, що ввійшли до книги «І знов я влізаю в танк ...», О. Забужко регулярно вдається до метафоризації термінів із галузі медицини. Вербалізація сучасних суспільно-політичних реалій у термінах концептосфери ХВОРОБА загалом набула значного поширення в політичному і публіцистичному дискурсі, образний компонент її складників імпліцитно вказує на негативну оцінку суспільних явищ, на пасивність суспільних інституцій (концепт ПАЦІЄНТ), на необхідність виправлення ситуації (концепт ЛІКУВАННЯ). Зрозуміло, що такі метафори позбавлені всієї точності наукового тлумачення термінів, джерел порівняння, проте важлива не стільки істинність цих асоціацій, скільки їхня виразність при створенні публіцистичного образу та його впливу на почуття й розум аудиторії. Повторюваність певних метафоричних моделей сприяє осмисленню і закріпленню уявлень читача про реалії політичного життя країни. Таким чином, метафоризація термінів медицини у досліджуваному творі виступає потужним засобом впливу на систему цінностей і поглядів читача.

ЛІТЕРАТУРА

1. Біловол Ю. Є. Метафора в публіцистиці письменників / Ю. Є. Біловол // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія Філологічні науки. – 2011. – № 03 (214). – Частина 2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bo0k.net/index.php?p=achapter&bid=9798&chapter=1>
2. Великорода Ю. М. Прецедентні феномени в американському медійному дискурсі (на матеріалі часописів «Time» та «Newsweek»):): дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови (англійська)» / Ю. М. Великорода. – Львів, 2012. – 219 с.
3. Дрібнюк О. Т. Функції метафори у публіцистичному стилі / О. Т. Дрібнюк // [Мова і культура](#). – 2011. – Вип. 14, т. 8. – С. 140 – 144.
4. Калько В. Концептуальна метафора війни в сучасному українському політичному дискурсі / В. Калько // Українська журналістика: умови формування та перспективи розвитку : [зб. наук. пр.] – Черкаси, 2007. – С. 170 – 173.
5. Костенко В. Г. [Лексические средства реализации категории эмотивности в текстах научных медицинских статей](#) / В. Г. Костенко, И. Н. Сологор, И. В. Знаменская // Альманах современной науки и образования.–2012. – Вып. 12, т.67. – С. 73 – 76.
6. Коцарев О. Відгук на книгу «І знов я влізаю в танк...»: Інформаційна війна з Росією за Оксаною Забужко / О. Коцарев // https://vsiknygy.net.ua/shcho_pochytaty/48375/
7. Лебон Г. Психология народов и масс : [пер. с фр.] / Густав Лебон. – М. : Академический проект, 2011. – 239 с.

8. Лисанець Ю. В. [Медикалізація як сучасна тенденція англomовного дискурсу](#) / Ю. В. Лисанець, К. Г. Коваленко // Медична наука в практику охорони здоров'я : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції для молодих учених (м. Полтава, 9 грудня 2016 р.). — С. 122.
9. Лященко О. А. Когнітивна антропоморфна метафора в політичному дискурсі "якісної" преси / О. А. Лященко // Вісник Черкаського університету Серія: Філологічні науки. — 2014. — № 27. — С. 86 – 90. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchuF_2014_27_16.
10. Михель Д. В. Медикализация как социальный феномен / Д. В. Михель // Вестник Саратовского государственного ун-та. — 2011. — № 4 (60). — С. 256 – 263.
11. Мосейчук О. М. Публіцистичний дискурс як контекст реалізації комунікативного впливу на масового адресата / О. М. Мосейчук // Вісник Житомирського державного університету. — Вип. 65. Філологічні науки. — 2012. — С. 174 – 177.
12. Попова З. Д. Когнитивная лингвистика / З. Д. Попова, И. А. Стернин. — М. : АСТ: Восток – Запад, 2007. — 314 с.
13. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: Термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. — Полтава : Довкілля – К. : 2006. — 716 с.
14. Трубина Е. Г. Джунгли, базар, организм и машина: классические метафоры города и российская современность / Е. Г. Трубина // Неприкосновенный запас. — 2010, 2 (70). [Електронний ресурс]. — Режим доступа : <http://magazines.russ.ru/nz/2010/2/tr20.html>
15. Чудинов А. П. Россия в метафорическом зеркале: Когнитивное исследование политической метафоры (1991-2000) / А. П. Чудинов. — Екатеринбург, 2001. — 238 с.
16. Conrad P. Medicalization and Social Control // Annual Review of Sociology. 1992. (18): 209 – 232.
17. Conrad P., Schneider J. Deviance and Medicalization: From Badness to Sickness. St. Louis: Mosby, 1980.
18. Mead N. Patient-centredness: a conceptual framework and review of the empirical literature / N. Mead, P. Bower // Social science & medicine. — 2000. — Vol. 51, № 7. — P. 1087–1110.
19. Parsons T. The sick role and the role of the physician reconsidered / T. Parsons // The Milbank Memorial Fund Quarterly. Health and Society. — 1975. — Vol. 53, № 3. — P. 257–278.
20. WHO. Targets for health for all. Copenhagen, WHO Regional Office for Europe, World Health Organization Regional Office for Europe, Copenhagen 1985. (European Health for All Series, No. 1). — 224 p. — Accessible at http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0006/109779/WA_540_GA1_85TA.pdf

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

21. Забужко О. І знов я влізаю в танк ... К. : Видавничий Дім Комора, 2016. — 413 с.